
О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА
ON IDEAS AND BOOKS

Српско друштво у сећањима

После зборника радова „Српске политичке генерације 1788–1918” (Историјски институт САНУ, Београд, 1998), професор Радош Љушић, заједно са углавном истом групом историчара млађе генерације, обогатио је српску историографију новим зборником радова са насловом „Перо и повест. Српско друштво у сећањима” (Филозофски факултет, Београд, 1999).

Треба се надати да та два зборника означавају тек почетак једног подухвата чије ће остваривање довести до отварања нових тематских кругова, усавршавања метода тиме до настанка једне историографске школе. Лично бих се веома радовала ако, изражавајући ову наду, погађам намеру професора Радоша Љушића и његових млађих сарадника.

Зборник радова „Перо и повест...” посвећен је важном историјском избору за проучавање српског друштва 19. и 20. века: мемоарима, дневницима и аутобиографијама. Проучавања мемоаристике давно су започета, али су, као и многошта у нас, била без система и истрајности. Осим библиотеке „Мемоари, дневници, аутобиографије” у „Нолиту”, Српска књижевна задруга је била, уз велико лично ангажовање и професора Радоша Љушића, започела, библиотеку „Српски мемоари”. Нажалост, објављено је само пет томова. Ако дођу нека боља времена, том би серијом требало наставити. За тај наставак треба већ сада радити, јер је припрема за објављивање историјских извора те врсте мукотрпан посао. Он се, обично, једном ради. Зато и мора бити поверен знацима раздобља о коме мемоарист пише. Милић Ј. Милићевић, један од аутора прилога у зборнику „Перо и повест. Српско друштво у сећањима”, добро је описао посебност мемоара као историјског извора. Реч је о духу времена, о укусу и боји људи и догађаја, о скривеним значењима, која се морају дешифровати. Приређивач, а таквих је било, који не познаје социјални, политички и културни миље личи на човека који покушава да прочита књигу на њему непознатом језику.

Велики квалитет зборника радова „Перо и повест...” представља *Библиографија објављених српских мемоара, аутобиографија и дневника*, коју је израдила Славица Мереник. Било би драгоценост сачинити и библиографију необјављених мемоара, дневника и аутобиографија. Већ то је разлог за нови зборник о мемоаристици. Зборник „Перо и повест...” је само указао на бројност извора и открио богатство истраживачких могућности.

У *Предговору* зборника „Перо и повест...” речено је да је зборник „Српске политичке генерације...” „наишао... на леп одзив и код шире читалачке публике и код историчара”. Такав одјек ће, са сигурношћу се може већ сада рећи,

поготово мали зборник посвећен мемоаристици. Он ће, можда, и помоћи да списи те врсте из руку потомака њихових аутора доспеју у архиве.

Зборник „Перо и повест...” није обухватио писма, која су као историјски извор блиска мемоарима, дневницима и аутобиографијама. Објављена писма Филипа Христића Јовану Рајићу, Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, Јована Ристића Филипу Христићу, конзулска писма Милана Ракића, писма Вељка Петровића, прелиска Живана Милисавца – показују какво богатство сазнајних могућности о људима и догађајима скрива тај историјски извор. А само у колекцији Матице српске има 60.000 писама!

Велика вредност зборника „Перо и повест...” је што је скренуо пажњу на мемоаристику као историјски извор, али није једина. Аутори радова у том зборнику различито приступају поменутом извору, и то се показало као врлина зборника: дванаест радова у њему могуће је разврстати чак у пет група.

У једној групи су они радови чији аутори настоје да читавим корпусима мемоарских извора осветле одређена питања. Такав је рад Дејана Микавице *Србијанци и Србија (1804–1858) у мемоарским делима Срба из Хабзбуршке монархије*. Импресиван је број аутора чија је дела Микавица анализирао: Сава Текелија, Нићифор Никановић, Максим Енгеновић, Јован Хаџић, Никанор Грујић, Јован Суботић, Јован Ђођевић, Новак С. Голубински, Јован Стефановић Вилоски, Јован Добрановачки Госпођинчин, Михаило Полит-Десанчић, Јаков Игњатовић, Милица Стојадиновић-Српкиња, Илија Вучетић, Аркадије Варађанин, Ђорђе Радак, Трива Милитар, Милан Савић.

Увид у тако велики број мемоарских дела даје слободу Микавици за закључак да су општа места код свих аутора: борба за национално уједињење Срба, за реформу српског књижевног језика и правописа, за српску Војводину и преломни догађаји који су се односили на промену власти и владара у Србији.

Тој групи радова припада и дело Золтана Ђереа *Мађарски мемоаристи о Србима од почетка деведнаестог века до 1878. године*. Ту су обухваћени само објављени мемоари. Број аутора је знатан. До 1848. о Србима су писали: Сава Вуковић, Бертлан Семере, Лазар Месарош, Ђерђ Клапка, Антал Ветер, Јанош Вајда, Јанош Фиала, Ференц Кош. О Србима после 1848: Бањанин Калај, Габор Егреши, Лајош Ликош, Геза Кациани, Јожеф Ференци, Армин Шишвари, Лајош Кошут.

Ђереов рад је драгоцен, јер припада малобројним радовима с темом – други о нама. Можемо се питати, као и увек кад је реч о другима, зашто је њихово виђење Срба такво какво јесте, а није друкчије, али не можемо сумњати да је оно имало утицаја. У конкретном случају, мађарски мемоаристи припадали су самом врху државне и војне власти или су били познате јавне личности.

Оба рада у тој групи, и Микавичин и Ђереов, изванредно су информативни и могу да послуже као поуздан водич кроз мемоаристику која је њихов предмет.

У другој групи су они радови чији се аутори баве мемоарима водећих људи одређене политичке групације. Такав је рад Сузана Рајић *Мемоари српских либерала*. Ауторка је мемоарска дела српских либерала сврстала у две групе. Прву чине мемоари светоандрејских либерала (Владимир Јовановић, Јеврем Грујић, Стевча Михаиловић, Димитрије Матић, Радивоје Милојковић). Другу групу чине мемоари Јована Ристића и мемоари либерала после 1868. (Алимпије Васиљевић и Јован Авакумовић).

Трећој групи припадају радови којима се у мемоарским делима прати како је виђено једно доба историје. Такав је рад Радомира Ј. Поповића *Политичке борбе уставобранитељског доба у мемоарима савременика*. Односно, виђење једног догађаја као што то чини Радивоје Бојовић у делу *Српско-шурски ратови 1876–1878. у мемоарској литератури*.

Четвртој групи припадају радови чији аутори анализирају једно мемоарско дело. Такви су радови Живка М. Андријашевића *Књаз Никола о Србији и србијанско-црногорским односима у „Мемоарима“ Сима Поповића* и Радоша Љушића *Добри браћо и кум Никола или Гавро Вукојичић о црногорско-србијанским односима*.

Оба анализирана мемоарска дела односе се на исто време, баве се истим историјским личностима, а њихови аутори су подједнако обавештене личности. Њихови интерпретатори се више разликују од њих самих. Главни узрок напетости у србијанско-црногорским односима Љушић налази у династијском питању. Андријашевић, критиком становишта Сима Поповића, тежиште ставља на некоректности са србијанске стране.

Пета група радова је најбројнија и њој је својствено то што аутори настоје да мемоарским делима сагледају одређен проблем. Реч је о ауторима који су већ препознатљиви по тематици. Тако Ана Столић у раду *Жена у српској мемоаристици 19. века. Питања континуитета, друштвеног модела, образовања и запошљавања*, иако истиче да на основу мемоаристике нема намеру да дефинише положај жене уопште, успева да, на рафиниран начин, оствари управо тај циљ. Петар В. Крстић, у раду *Уједињена омладина српска у српским мемоарима*, концентрисао се на необјављене мемоаре (Владан Ђорђевић, Никола Крстић, Вукашин Петровић). Александра Вулетић у раду *Породичне везе јавних личности у другој половини XIX века у мемоарским делима*, Владимир Јовановић у раду *Лекари Краљевине Србије у мемоарима* и Милан Ј. Милићевић у раду *Српски официри у мемоарским делима* дали су одличне примере какву ризницу, са становишта друштвене историје, представљају мемоари, дневници и аутобиографије.

Разноврсност приступа мемоаристици, која је остварена у зборнику „Перо и повест...” говори о богатству извора, али и оријентацији историографије и развијености методологије. Речју, о зрелости млађе генерације историчара.

Са појавом зборника „Перо и повест...” обновљена су нека стара питања. Једно од најважнијих је однос мемоаристе према историји. У зборнику је речено да су мотиви за писање мемоара веома различити и да их има колико и писаца мемоара. Један мотив се, међутим, среће код готово свих писаца мемоара у 19. веку. Они су хартији поверавали оно што јавно нису смели рећи. Тај страх је чедо неслободе, бојазни писаца мемоара да не буду обележени као издајници што се у време великих циљева јавно брину о обичним стварима: професији, часопису, културној акцији, породици... У време кад је доминирала идеја политичког јединства народа, стављање тежишта на културно и духовно јединство народа деловало је као нека врста субверзије. Милан Ђ. Милићевић сигурно не би јавно рекао да је своме четовању у Босни претпоставио рад на „васпитању народноме”.

Идеализовању народа сметале су критичке опсервације о нашем менталитету, које су се заснивале на посматрању и искуству, али и на проучавању.

Можда су због тога остали необјављени мемоари Милана Пироћанца, и тако дуго чекали на објављивање мемоари луцидног посматрача српског друштва друге половине 19. века и одличног писца Пере Тодоровића.

Кад будемо имали библиографију необјављених мемоара, дневника и аутобиографија и кад добијемо могућност да је упоредимо са објављеним списима те врсте, видећемо да је историографија често преузимала критерије који су важали у политичким борбама у прошлости. Односно да прошлост за њу није била недељива.

Зборник „Перо и повест...” изнова поставља питање односа писаца мемоара према историји. Они су у историју веровали као у панацеју, као у арбитра који коначно све ставља на своје место: задовољава општу тежњу ка правди и намирује и њихове личне рачуне. Зато су и писали.

У исто време поставља се питање односа историчара према делу мемоариста. Могу ли се историчари спорити са писцима мемоара, дневника и аутобиографија? Могу ли исправљати њихова дубоко лична виђења? Такав приступ мемоаристици поништио би њен смисао као историјског извора. Атмосфера и дух времена су непоновљиви и не могу се накнадно осетити. Због тога су историјски извори попут мемоара, дневника и аутобиографија јединствени. Они стоје између историјског документа и књижевности. Сувим чињеницама историјским документа они дају људску димензију. За разлику, пак, од књижевности којој су историјске чињенице само поводом, у мемоарима су оне предмет, истина личне, али непосредне, интерпретације њихових савременика. Улога мемоара је двострука. Они утичу на формирање историјске свести. У исто време незаобилазни су са становишта историјског сазнања.

Латинка Перовић